

SZEMELVÉNYEK A KÖZÉPKORI SZABADKA TÖRTÉNETÉBŐL

Különös tekintettel a Zabotka Castellum problémakörére

R I C Z P É T E R

Immár több mint száz esztendeje jelent meg a tudós tanár Iványi István tollából Szabadka Szabad Királyi Város Monográfiája.¹ Ez a munka olyannyira jóra sikerült, hogy a nemzeti kizárólagosság eszméjétől táplált néhány rosszindulatú és tudománytalan értékelés mellett, ma is példaértékű, de még inkább egyedülálló forrásanyagnak számít. Még akkor is, ha Szabadka városa országos szinten az egyik legjobban megőrzött levéltári gyűjteménnyel rendelkezik.² Sajnos, ez a levéltári anyag szinte semmit sem árul el a város középkori (X–XVI. századi) történelméből vagy az egyetlen hitelesnek nevezhető középkori építményről, a „Szabadkai várról”. Annak idején Iványi tanár úrnak is gondot okozott e tény, ezért monumentális (kétkötetes) helytörténeti munkájában csak vázlatosan tárgyalja a témakört. Természetesen ő maga sem tagadta e „fogyatékossgot”, sőt biztatóan a közeljövő nemzedékének munkájául-feladatául tűzte ki a középkori „fehér foltok” feltárását.

Sajnos, a történelem közbeszólt. E dolgozatnak nem célja nemzedékek munkájának boncolgatása, de azért nem hagyhatjuk szó nélkül, hogy majdnem egy teljes évszázadnak kellett eltelnie, mire megjelentek azok a helytörténeti vonatkozású munkák, melyek Iványi monográfiájának kiegészítő folytatását jelentették.³ A tárgyilagosság kedvéért azért meg kell említeni, időközben a Szabadkai Történelmi Levéltárban tevékenykedett néhány „szürke eminenciás” (mindenekelőtt Ulmer Gáspár), akik erejükhöz mérten igyekeztek külhoni kapcsolatot teremteni, és felkutatni azokat a járható utakat, amelyeken végül is Magyar László főlevéltáros elindulhatott. Ő volt az, aki az elmúlt évtizedben szinte „berobbant” Szabadka tudományos életébe (már ami a történelmet illeti), és a legmegdöbbentőbb forrásanyagok közreadásával szinte új-

raírta, pontosabban dokumentálta Szabadka városának és közvetlen környékének középkori múltját.⁴ Figyelemre méltó, hogy e legújabb kutatási eredmények (dokumentumok) alátámasztják Iványi Istvánnak jó néhány olyan feltételezését, amelyeket hiteles levéltári bizonyítékokkal nem tudott kellőképpen igazolni. Ezek közül minden kétséget kizáróan a vidékünket benépesítő középkori lakosság etnikai hovatarozása, pontosabban annak megváltozása, átalakulása nagyon jelentős forrásadat.

Mai ismereteink szerint a középkori Zobotka települést a gyászos emlékü tatárjárást követően alapították a Palicsi-tó nyugati részéhez csatlakozó vízgyűjtő rendszer (erek és mocsarak) mentén elpusztult falvak (falvacskák) életben maradt lakói.⁵ Erre közvetlen bizonyítékunk nincs, mivel az első helynévmlítés sokkal későbbi korból származik.⁶ Van azonban egy kora középkorinak (honfoglalás korinak?) nevezhető nagy kiterjedésű régészeti lelőhelyünk, valamint egy 1193-ból származó adománylevél, amelynek értelmében Györffy György Szabadkával azonosítja a Zombor és Szeged között említett Kér települést.⁷ Ez az összefüggés a következőkkel bizonyítható: a századforduló táján Szabadka délnyugati városrészét a túlnyomó többségben szláv ajkú bunyevác lakói Kérnek nevezték (ma is létezik egy ilyen nevű helyi közösség ugyanazon a helyen), amely a helytörténet-kutatók egyöntetű véleménye szerint Árpád honfoglalói egyik vezértörzsének nevét, azaz az általuk alapított települést jelentette.⁸ Mindez egyáltalán nem egyszerű dolog, mert ha létezett is az említett XI–XII. századi Kér, annak régészeti nyomait nem a helyszínen, hanem a mai városnegyedtől mintegy két–három kilométernyire délre mutatták ki.⁹

Ma már vitathatatlan, hogy a Palicsi-tó egykori nyugati nyúlványának déli partjai mentén nagy kiterjedésű honfoglalás kori sátoztábor, majd idők folyamán az abból kifejlődött nagy település helyezkedett el. Persze nagy (és nyílt) kérdés, vajon III. Béla király adománylevele pontosan egy hol létezett Kért nevezett meg.¹⁰ Az emberiség történelmében azonban vannak bizonyos szabályosságok, illetve törvényszerű jelenségek, melyeket a sok-sok évi tapasztalattal bíró kutatók már érzékelné tudnak. Egy ilyen összefüggés látszik kialakulni a tatárjárás előtti Kér, valamint a IV. Béla király országépítő törvényeinek szellemében újonnan alapított Zobotka falu (később mezőváros) kapcsolatában. Eszerint az 1241–42 telén felégetett, elpusztított apróbb-nagyobb települések életben maradt lakói a királyi törvények értelmében a környék legjobban védhető (mai katonai zsargonban mondva: stratégiai) területén új tele-

pülést hoztak létre. Ez pedig a mai Barátok temploma környéke volt, amelyet minden oldalról vizek vettek körül. Az egykori kériek, ha igaz, ennek a területnek nyugati részét népesítették be, megtartva régi falujuk nevét. Több évszázadon keresztül létszámban ugyan megfogyatkozva és részben kicserélődve, szájról szájra megőrizték a helynevet a közel százötven évnyi török megszállás alatt is. A XVII. század második felében a Ferenc-rendi barátok szervezésében érkezett bunyevác etnikum (a régi irodalom dalmatái) elfoglalta, benépesítette Kért, mit sem tudva arról, hogy fél évezreddel korábban az őslakók egyik vezértörzsének és a közelben létezett falujának nevét jelentette.

Ha már a vitatott helyen álló Kérről (Quer) említést tettünk, szólnunk kell azokról a régészetiileg bizonyítható középkori telephelyekről, esetleg templomromokról vagy temetőkről, melyeknek egykori valóságos nevei már részben a tatárdúlás, de még inkább a török hódoltság viharában semmisültek meg. Ez a megállapítás nemcsak Szabadka környékére vonatkozik, hanem az egész Alföldre (beleértve a Duna–Tisza közét), mivel az országnak ez a része nem tartozott a fejlett régiók közé, így a török időkben az amúgy is kevés oklevél többsége – főleg a kisebb birtokokra vonatkozóan – az enyészeté lett.¹¹

A régészeti kutatások eredményei némi tájékozódást nyújtanak ebben a kérdésben. Szekeres László mintegy másfél évtizede összeállította a Szabadka tágabb környékének középkori topográfiáját.¹² Ez a munka hűen tükrözi az Árpád-házi királyok vezette Magyarország társadalmi fejlődéséből kialakult települési struktúrát. A XI–XIV. században Észak-Bácska területén egy sajátosan az Alföld löszvidékére (egyres helyeken pedig a mozgásban lévő futóhomokra) jellemző településszerkezet alakult ki. A folyók, patakok, erek, tavak és egyéb állóvizek (mocsarak) mentén az őslakosság földműves településeiből, a megerősödő téli szállások nagyobb részéből jöttek létre az állandó földműves lakosságú apró falvak.¹³

A középkori Szabadka domborzati viszonyait egyértelműen az északról dél felé terjeszkedő futóhomok és a népiesen sárga földnek nevezett, vastag humusztréteggel borított lösz törésvonalában elhelyezkedő vízi utak határozzák meg. Ennek szerves része maga a Palicsi-tó, amely az észak–északnyugati irányból érkező vizeket (mint pl. a Mlakát) magába ömleszti. Az Árpád-korban, de a későbbi időszakokban is, az említett vízi utakból kiemelkedő partoldalakon (hátakon) jöttek létre a falvak, illetve a temetők övezte templomok. A város közvetlen közelében mintegy tíz, a szélesebb környéken viszont több tucatra tehető a közép-

kori régészeti lelőhelyek száma. Ez a szám a maga nemében impozáns, de szakmai szempontból mindennek igen nagy hátránya van. Nevezetesen a többtucatnyi középkori helység nem egy időben keletkezett, és természetesen nem is egy időben pusztult el, emiatt azonosításuk nagy nehézségekbe ütközik, sőt az esetek többségében ma még lehetetlen feladatnak számít.

Térjünk most vissza a hiteles levéltári kútfőkkel alátámasztható középkori Szabadka történetéhez. 1391. május 7-én Losonczi István macsói bán kibocsátott egy oklevelet, „amelyben Szabadka legrégebb említése fordul elő (Magyar Országos Levéltár, DL 78 060)”.¹⁴ Ebben az oklevélben bizonyos Zobotkainak mondott Ágoston tolvajról tesznek említést, aki Pakai László fia, András jobbágya. A város nevének ily formán való említése mellett tudomásunkra jut néhány igen fontos adat, amelyek a későbbiek folyamán döntő befolyással bírnak. Mindenekelőtt megtudjuk, hogy Szabadka az oklevél keltezése időszakában Bodrog megyéhez tartozó település volt, amelynek ispáni tisztjét, mintegy kettős funkcióban, Losonczi István, a macsói bán látta el.¹⁵

Magával a város nevével kapcsolatban Magyar László főlevéltáros arra a következtetésre jutott, hogy az eredeti oklevélben helyesen Zobotka név szerepel, csupán valaki az idők folyamán kisebb javítást eszközölt (értsd: pacát vétett), és így a javított helységnév nincs teljesen olvasható formában. Tovább lépve e kérdés tisztázásában, ma már több tekintélyes levéltári kutató ennek a Zsigmond király korabeli okiratnak olvasását végérvényesen Zabatkának határozta meg.¹⁶

Blazovics László még egy messzemenő következtetést vont le az 1391-es oklevélből, melynek megszívlelése a kutatások pillanatnyi állása mellett igen kézenfekvő. Eszerint a szabadkainak mondott Ágoston tolvaj, aki Pakai András jobbágya volt, egyáltalán nem biztos, hogy ebben a városban élt, neve mindössze szabadkai származására utal. Szabadka ez idő tájt a király személyes tulajdonát képezte, aki valamivel korábban a kunság két másik nagy településével Halassal és Kecskeméttel együtt kivette a Kunságból és hospesek (telepes jövevények) letelepítésével szabad faluvá tette, majd mezővárosi rangra emelte.¹⁷ Tulajdonképpen ez lehet a magyarázata annak, miért került Szabadka neve oly későn az okleveles anyagba, mivel birtokosai egyszerűen nem cserélődtek, és így a különböző családi-nemzetségi osztozkodáskor a város nem lett jogügyek tárgya.

A villa Zabatka, azaz Szabadkát első ízben faluként említő latin nyelven íródott forrás 1407-ből származik.¹⁸ Az úgyszintén Zsigmond

király idején kiadott oklevél a csanádi káptalan jelentését tartalmazza, miszerint hétfőn Szegeden, kedden Zabatka faluban, míg csütörtökön Zeer (Pusztaszer) faluban tartanak hetivásárt. A XIV–XV. századi magyarországi falvakat túlnyomó többségben jobbágyság lakja. Egy átlagszámítás alapján az 1400-as évek elejétől az ország falvainak lakosságát 15–20 háztartás, azaz mintegy 80–90 fő alkotja.¹⁹

Ebből a korból valók az első hiteles írott adatok, melyek konkrétan utalnak a vidéket benépesítő lakosság nemzeti hovatartozására. Ismét csak Magyar László volt az „úttörő” kutató, aki olyan levéltári nyomokat talált, melyek városunk kun lakosságára utalnak.²⁰ Ehhez tudni kell, hogy a török nyelvű kipszak-kun (kuman-cumannus) népesség a tatárjárást követő időszakban költözik be végleg Magyarország területére. Nevük a török qu 'sárga, szőke, fakó' jelentésű melléknév származéka, ami a kunokra jellemző embertani sajátosságokra utalhatott. Túlnyomó többségben a ma is Jászságnak, Nagykunságnak és Kiskunságnak nevezett területeket vették birtokukba. Ez utóbbi vonzáskörébe került a XIV. századtól Szabadka környéke is. A kunok mint etnikum fokozatosan beleolvadtak a magyarságba, néprajzi hagyatékaik ma már szerves részét képezik az egyetemes magyar néprajznak.²¹

A szilaj vérű, főleg külterjes állattartás útján pásztorkodó kunok életmódjuknak köszönhetően gyorsan meggazdagodhattak, de ez sokszor zsákmányszerző rablásokban és más törvénytelenésekben nyilvánult meg. Hosszú időn keresztül ellenálltak a kereszt felvételének, így a XIV. század közepéig pogány keresztneveket viseltek, mint pl.: Alpár, Kolboz, Kobak, Balta . . . A XV. században megtörténik a kunok nagyfokú beolvadása a keresztény magyarságba.²²

Habár ez idáig semmilyen kézzelfogható régészeti adattal sem rendelkezünk, mégis nagyon valószínű, hogy az 1400-as évek elején épp a kunoknak köszönhetően indult fejlődésnek az 1407-ben még csak villa Zabathkának (tehát falunak) nevezett település, melyet 1428-ban már mezővárosként emlegetnek a kútfők. Az akkor negyvenkettedik esztendeje uralkodó Zsigmond királyt a kalocsai káptalan egy 1428. december 17-én keltezett levelében arról tudósítja, hogy a szabadkaiakat megismertette Töttös László panaszaival, illetve birtokait ért károkkal, amik elkövetéséért megintette őket. Történt ugyanis, hogy a Tisza menti Töttös-birtokról a „szabadkai kunok” elhajtottak bizonyos számú barmot. Az oklevél név szerint említi Katha-i Mihályt mint a jászok és kunok bíróját, illetve annak fivérét, Katha-i Fülöpöt, az ő (mármint a király) „zabathkára helyezett officiálisait”.²³

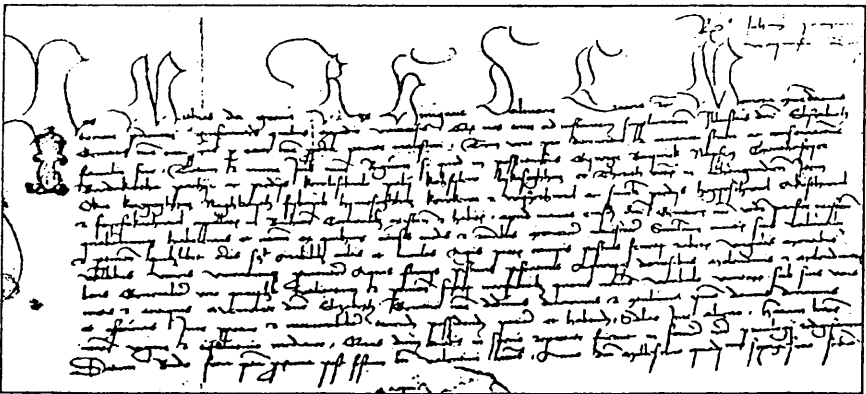
Rendelkezésünkre áll még egy nagyon becses, főleg névtudományi vonatkozásban jelentős „kun” oklevél. Mátyás király 1458. szeptember 7-én Szegeden kelt levelében utasítja Parlagi László budai és Bíró György zabathkai sáfárokat, hogy tartózkodjanak a szabadkai kunok zaklatásától (akiket név szerint felsorol), és mint igazi magyarokat (!) hagyják őket békén, mert e népcsoport szabadságát már Hunyadi János oklevele is biztosította. Az alábbiakban kivonatossan közöljük a Magyar László által közreadott oklevelet: „. . . Jelen oklevél tartalma által szigorúan meghagyjuk és megparancsoljuk hűségteknek, hogy miután vettétek a jelen oklevelet, mostantól fogva a jövőbe a mondott Horwath Györgyöt, Kycze Balázst, Gyunk-nak mondott Pált és Jánost, Alch Mihályt, Gerhard fia Egyedet, Kara A. . -t, Aracha Egyedet, Thene Antalt, Kazan Balázst, Kwn Antalt és más Zabathka mezővárosába lakó kunjainkat egyáltalán ne merészeljétek többi kunjaink közé szorítani és kényszeríteni, hogy ott éljenek, hanem engedjétek őket ugyanazon mezővárosunkba mint valódi magyarokat békésen megmaradni és élni, és ne merészkedjétek másként cselekedni. Jelen oklevelet miután elolvastátok, adjátok vissza annak, aki bemutatta. Kelt Szegeden (Zegedini) a Boldogságos Szűz Mária születésének előestéjén (szeptember 7-én), az Úr 1458. évében” (Magyar Országos Levéltár, DL 88 331 – Troszovszky Gabriella fordítása).²⁴

A középkori Szabadka történelmében igen fontos szerepet játszott az 1439-es év. Albert király a május 9-én Pozsonyban kiadott oklevélben Madaras, Tavankút, Szabadka és Halas nevű mezővárosokat és falvakat Hunyadi Jánosnak és testvérének, ifjabb Hunyadi Jánosnak május 10-étől zálogba adta három hónapig tartó időre. Albert király az oklevél kiadásának napján a két Hunyadira bízta a szörényi végvárak védelmét. A szeptembertől már báni címet viselő Hunyadiaknak a zálog fejében 2757 aranyforintot kellett a várakra fordítaniuk.²⁵

Blazovich László véleménye szerint a törökverő Hunyadi János ügyes birtokgyarapító, kitűnő szervező volt, és mint olyan, a mezővárosi rangú Szabadkát uradalmi központnak szemelte ki.²⁶ Egyelőre csak hipotézisként tudjuk elfogadni, de nagyon valószínű, hogy a mezővárosi rangú Szabadkáról kezdték irányítani az új Hunyadi-birtokokat. Ezt látszik bizonyítani a későbbiek során felépülő castellum (várkastély), igaz, már nem a Hunyadiak idejében. Hunyadi János 1456-ban bekövetkezett halálát követően a sógorára, Szilágyi Mihályra szállt az örökség. Ám ez nem sokáig tartott, mert 1459-ben ő is elhunyt, mégpedig örökös nélkül. Ekkor Szabadka és a szomszédos birtokok az 1458. január 24-én meg-

A Hunyadiak címere

Az 1462. évi oklevél Szilágyi Erzsébet birtokairól

koronázott Mátyás király (Hunyadi János és Szilágyi Erzsébet fia) tulajdonába kerültek. Néhány évre rá, 1462. február 17-én Mátyás király Szabadka környéki birtokait édesanyjának, Szilágyi Erzsébetnek ajánlódékozta, a jobb és díszesebb udvartartás céljaira. Az okiratban Csanád és Bács megyei falvokról, illetve pusztákról van szó, melyeknek nevei a vérzivataros XVI–XVII. századot átvészelve a mai napig fennmaradtak. Az említett Csongrád megyei helységek: Gywrge (Györgyén), Baymok (Bajmok), Napfen (Nagyfény), Chontafeyer (Csantavér), Bwdakwth (Budakuta-ismeretlen), Pathyr (Pacsér) – falvak és Kewlewstharlo (Kölestarló – ismeretlen), Paly (Palics), Kethfylew (Kétfülű – ismeretlen) Lykaseghhaz (Likasegyház – ismeretlen), Thereth (Thelek, Telekháza – ismeretlen) – puszták. Mátyás király adománylevelének Bács megyei falvai a következők: Okor (ismeretlen), Kerekeghhaz (Kerekegyház – ismeretlen), Naghbayth (Nagybajcs-Bajsa), Fybayth (Fibajcs-Topolya), Hymeseghhaz (Himesegyház-Emusity), Kewkewr (Kökör, Kőkút – ismeretlen), Wyzethwrol (Vizesturool – ismeretlen); míg a puszták: Heggysthwrol (Hegyesturool-Kishegyes), Akosthwrol (Ákosturool – ismeretlen) és Feyerfakatwrol (Fejefakaturól – ismeretlen). Az „ismeretlen” megjelölést úgy kell érteni, hogy ezeknek a középkori helyneveknek nincs meg az egészen pontos behatárolásuk, mert túlnyomórészt esetükben több régészeti lelőhely is található a környéken. Mint ahogy azt e közel fél évezredes dokumentum tükrözi, a középkori helynevek azonosításában kitartó levéltári és régészeti munka várat magára.²⁷

Mátyás király fenti adománylevelében nem említik sem a szabadkai uradalmat, sem a várkastélyt. A kutatók egybehangzó véleménye szerint mindkettőt valamivel későbbi időszakban a Dengelegi Pongráczok alakították ki.²⁸ Iványi István annak idején Szabadka monográfiáját készítve rábukkant néhány Mátyás korabeli és valamivel későbbi okira, amelyek a XV. század végi és a XVI. század eleji Szabadka történetét igen nagy pontossággal körvonalazzák. Az egyik közülük egy 1464. szeptember 7-én Budán kelt adománylevel, melyben a király a portyázó törökök felett vívott győztes csaták jutalmául, örökös birtoklásul Dengelegi Pongrácz Jánosnak ajándékozta az akkor Csongrád megyéhez tartozó falunak megnevezett Szabadkát – „*possessionem nostram Szabadka appelatam*”.²⁹

Dengelegi Pongrácz János a király rokona, 1462-től 1476-ig erdélyi vajda, és egyszer (1466-ban) a szörényi báni méltóság viselője volt. Ebben az időszakban építették ki a Dengelegi Pongráczok a szabadkai kastélyt. Az elmúlt években Ulmer Gáspár egy reálisnak tűnő hiteles

dokumentumot közölt a szabadkai várkastély XVIII. századi állagáról és akkori alaprajzáról. Egy 1717-ben összeállított jelentésről van szó, amely a Bécsi Császári Haditanács számára készült az akkor részben romos állapotban lévő katonai objektum körüli viták tisztázása céljából. E vita lényege még véletlenül sem stratégiai (tehát katonai) jellegű, hanem egy a tyúkpörök kategóriájába tartozó civakodás tárgya, a „rom-épületet” fele-fele arányban használó Ferenc-rendi apátok, illetve a szabadkai katolikus (bunyevác?) kapitányok között. Szerzője a szegedi kamarai prefektus Josef Cometh, aki jelentésében a környezetéből kimagasló, vastag falú (3 öl), magyar módszerrel épített, kerek (?) kastélyról tesz említést. Továbbá említi annak építójét, bizonyos Pongraczot, mert a kapu felett található családi címer alatt a következő felirat olvasható: „Hoc opus fecit fieri Magnificus Dominus Joannes Pongracz de Dengeleg Vojvoda Transilvanius perpetuus comes . . . com consorte sua . . . ano MCCCCLXX.” Szabad fordításban így hangzik: Ezt az épületet az Erdélyi Fejedelem és örökös gróf Nagyméltóságú Dengelegi Pongracz János úr és felesége emeltették az (Úr) 1770. esztendejében.³⁰ Érdekes módon az Ulmer Gáspár által leközölt alaprajzon semmi sem utal kerek, de akár gömbölyded épületre sem. A hevenyészett alaprajz vonalai minden esetben vagy egyenesek és párhuzamosak, vagy szigorú derékszögben metszik egymást. Úgyszintén figyelemre méltó a jelentésnek azon része, amelyben a szerző behatárolja „Czabotke” települést (Szeged és Baja között) egy megjegyzéssel, miszerint ez mindig szabad hely volt, sohasem tartozott egyik vármegyéhez sem, amit maga a neve is igazol, mert magyarul a „Sabat” szó szabadot jelent.

A minden jel szerint négyszögletes, kocka formájú várkastély nem lehetett jelentős katonai létesítmény, kastély jellegével inkább csak a szabadkai uradalom központjának szerepét töltötte be. Természetesen szilárd anyagból masszívra épített vastag falú épület volt, melyben lakhelyet kaptak az uradalom fő tisztviselői, a várnagy, az udvarbíró, a kulcsár, a porkoláb és a katonai szolgálatot teljesítő személyek is. Feltehetőleg a cselédség a kastély mellett felépített melléképületben lakott, amely egy palánkfalon belül helyezkedett el.³¹ A XV. század második felében Mátyás király előrelátó védelmi politikájának gyakorlati kivitelezésében a török veszedelem kivédésére hármas „frontvonal” épült ki a Délvidéken. Az elsőt a Duna–Száva vonal, a másodikat a szerémi (Fruška gora-i), a harmadikat pedig a Maros–Dráva vonal jelentette. Ez utóbbi szerves részeként Észak-Bácska területén (Csongrád és Bodrog vármegyékben) egy sor védelmi célokat is ellátó várkastély

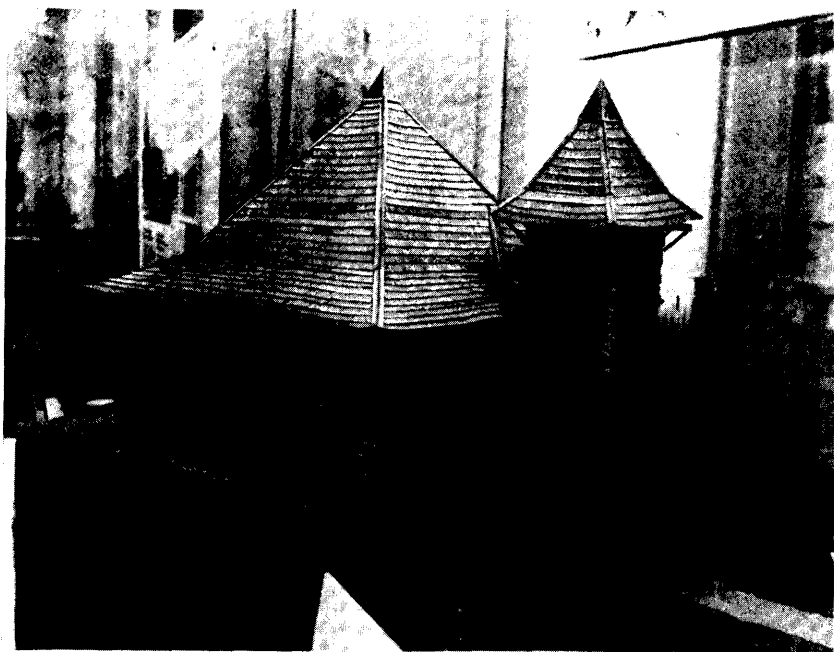
épül, mint pl.: Bortány és Küllöd (Kolut) Zombortól nyugatra a Duna vonalában, maga Czobor Szent Mihály (Zombor) és Zabotka castellum.³²

1499 körül meghal Dengelegi Pongrácz Mátyás, akivel kihal az a nagy múltú erdélyi család. Örökös hiányában birtokaik II. Ulászló királyra szállnak, aki 1501-ben Corvin Jánosnak (Mátyás király természetes fiának) adományozza őket. Ez idő tájt Zabatkát „castellum”-ként, azaz kastélyerősségként tüntetik fel az oklevelek.³³

A Szabadka környéki birtokokat Corvin Jánostól 1502-ben enyingi Török Imre (Therek, Therewk, Thewrek, Thewrewk) és rokonai veszik zálogba. Az oklevél értelmében Zabathka vár, valamint a Csongrád megyében fekvő Madaras mezőváros és Weresegehaza, Thawankwtha és Sebesthyenhaza birtokok, továbbá más, az említett várhoz tartozó bármiképpen nevezett vagy címzett falvak és puszták birtoklását vehette át enynghi Thewrek Imre.³⁴ Az ezt követő negyed évszázad során több fennmaradt oklevél foglalkozik Török Imrével, majd a későbbiek folyamán két fiával, Miklóssal és Bálinttal, akik közül a fiatalabb Bálint lesz a család feje és egyben Szabadka ura is.³⁵

Mint ahogyan azt a történelem bebizonyította, Török Bálint (akinek tragikus életét Gárdonyi Géza csodálatosan megörökítette az *Egri csillagokban*) nem született szerencsés csillagzat alatt. Bátyja elmeállapota miatt ő lesz apja örököse, de ezzel egyidejűleg a nándorfehérvári bán is. Még csak tizenhét éves, s a török máris beveszi Magyarország védőbástyáját (1521. augusztus 29-én), amivel megkezdődik az ország megállíthatatlan széthullása. Ő a bűnbakok egyike, ezért a király megfosztja birtokaitól. A törökvérszt kellőképpen felmérő Tomori Pál közbenjárására 1523 folyamán Török Bálint visszakapja birtokait, de Szabadkát nem. Ez külön történet, de ugyanakkor helytörténeti szempontból kivételesen fontos momentum.

A közelmúltban napvilágot látott és egyrészt Engel Pál (mint fordító), másrészt Magyar László részéről közreadott oklevél az 1525. év márciusának közepe táján Szabadkán lezajlott kastélyostromról tudósít.³⁶ Ennek előzménye az enyingi Török (Thewrewk) és a rokon lekcei Sulyok (Swlyok) család közötti örökösödési ügy volt. Nevezetesen az ifjú Török Bálintnak (szül. 1502/2 telén), apjának halálát követően az ősi családi javak osztása fejében 1522. április végéig 5500 forintot kellett volna nagybátyjainak, Sulyok Istvánnak és Balázsnak kifizetnie. Mivel ezt nem tudta teljesíteni, két év múlva, 1524. április 24-én Szabadkát és a hozzá tartozó birtokokat egy évre ismét elzalogosította a Sulyo-

*A török kori szabadkai vár makettje a szabadkai múzeumban
(Készült 1991-ben a legújabb kutatási eredmények alapján)*

koknak. A következő évben Török Bálint kifizette a maga adósságát, de ezt a Sulyok testvérek „inflációra” hivatkozva nem akarták elismerni, és tiltakoztak a bácsi káptalan előtt. Török Bálint a vitának Szabadka elfoglalásával vetett véget.³⁷ Az oklevél szerint Török Miklós és Bálint, valamint más földesurak huszonhat Bács megyei helység jobbágyaival három napon át ostromolták Szabadkát, majd bevették a várkastélyt, ahol bántalmazták a Sulyok család várnagyait, kyszezyi Ferencet és Ildinczai Czyrkó Györgyöt. Az oklevél számunkra legjelentősebb része az az 1417 névből álló lista, amely felsorolja Török Bálint jobbágykatonáinak kereszt- és vezetéknevét! Ebből egyértelműen kiviláglik, hogy a mohácsi csatát megelőző évben Szabadka környékén csak magyar nyelvű lakosság élt. Példának okáért öt Szabadkához közel eső helység első féltucatnyi katonájának nevét közöljük: „Pachyr: Bals. Korlath, Ben. Horwath, Thom. Dayka, Dion Pechy, Adn. Nemes és Mathia Zondy; Baymok: Alexio Hendely, Mich. Dobos, Nic, Nagh, Emer. Sebeesthyn,

Jo. Pap és Petr. Tharros; Gergy (Györgyén): Jo. Elex, Laur. Gabor, Greg. Modway, Matheo Keresthes, Greg. Berey és Borroba Sandor; Napffen (Nagyfény): Gabr. Simon, Val. Bodo, St. Fwtho, Ambr. Katho, Jo. Balog és Mich. Kenez; Chonthaffeyer (Csantavér): Vitali Chykay, Val. Kara, Anth Nagh, Blas. Zathky, Emer. Thoth és David Chykay.³⁸ Ha az oklevél adatai pontosak (és miért ne lennének azok), akkor még inkább igazolást nyer Iványi István állítása, hogy Szabadkának és környékének magyar lakossága csak a mohácsi csatát követő zavaros időkben kezd fogyatkozni.

A zavaros idők első fázisa közvetlenül Mohácsot követően játszódik le. Ekkor lép a történelem színpadára egy „titokzatos” személy, akit a levéltári dokumentumok is megörökítenek, és aki a szerb nép hagyományaiban valóságos nemzetmentő hőssé nőtte ki magát. A „fekete emberről”, a magát „cár”-nak nevező Cserni Jovanról, azaz Jovan Nenad Crniről van szó, aki kétségtelenül létező személy volt, mégpedig minden jel szerint egy román–szerb származású tehetséges zsoldosvezér. Kihaszánálva a török dúlta és a trónharcban kettészakadt Magyarország zűrzavaros belpolitikai helyzetét, a korábban már említett „Mátyás királyféle” harmadik védelmi vonal térségében „miniállamot” próbált létrehozni. Személyével és tetteivel több korabeli krónika, de még több, nemzeti túlfűtöttségtől sem mentes újabb kori történelmi munka foglalkozik.³⁹ Ez utóbbiak közül kiemelkedik Mirko Grlicának e témakörre vonatkozó átfogó kritikai értékelése, melyben a nemzeti romantizmus elfogultságától mentesen taglalja „Joani Charo Nenada” (és nem Nenad!) történelmi szerepét. Különösen a Szabadkára vonatkozó megállapításai jelentősek, amelyekből kitűnik, hogy „Jovan Cár” bizony csak nagyon rövid ideig tartózkodott „Török Bálint Szabadkai várában”, ugyanis „Zabatkán” Subota Vrlić személyében helytartót hagyott.⁴⁰ Ő maga 1527 tavaszán több ezer főnyi szerb zsoldosokból álló seregével új ura és szövetségese, I. Ferdinánd király megbízásából a volt gazdája, Zápolya (János király) ellen vonult, és Szegeden, illetve annak környékén állomásozott. Többszöri csatározás után, 1527. június végén János király és néhány magyar főúr egyesített hadai a sződfalvi (Arad és Lippa között) csatában szétverték a szerb zsoldossereget. „Jovan Cár” Szegedre menekült, ahol halálos sebet kap. Kísérői egy Tornynos nevű faluba viszik, ahol Török Bálint emberei fejét veszik.⁴¹ Még ezt megelőzően Török Bálint 300 lovasával visszaveszi szabadkai kastélyát, „a várban talált ráczokat mind leöldösi, a várat megerősíti és most már maga marad itt népével békességben”.⁴²

Sajnos, a fenti megállapítás nem igaz. Vészesen közeledik az idő, amikor Török Bálintnak és népének sorsa megpecsételődik. A török 1541-ben csellel beveszi Budát, Török Bálintot rabláncon az isztambuli Héttoronyba hurcolják, majd a következő évben Szabadka és környéke is végleg (százötven évre) az Oszmán Birodalom birtokába kerül.

A középkori Szabadka őslakosságának (magyarságának) maradványairól utolsó alkalommal az 1570. évi török defterben (adólistán) olvashatunk. Magyar László közreadásában „Szobotka” városában hat magyar nyelvű adózó található, de a „Szobotka közvetlen közelében lévő szállásokon” még további, több tucatnyira tehető adózó „magyar” él. Ezzel szemben a mindössze pár évvel később készült 1578-as összeírásban szerepel a szabadkai (Nafes-i Sobotka) „Kulában” szolgálatot teljesítő ötvenkét főnyi janicsár helyőrség névsora, és a hitetlenek (gyaurok) több tucatnyira tehető neve – kivétel nélkül szláv hangzásúak.⁴³ Ennek magyarázata abban rejlik, hogy II. Szelim szultán a Bécs ellen felvonuló török csapatok hadtápfeltöltése érdekében (élelmiszerrel való ellátásra) a pravoszláv vallású szerbek egy részét vagy csábítással vagy erőszakkal áttelepítette az elpusztult, ám nagyon termékeny Duna–Tisza közére.

EPILOGUS

Szabadka városa (faluja) és a „Kula” (ahogy ez idő tájt a várkastélyt nevezik), 1686 második felében végleg felszabadul a török uralom alól. Ez utóbbinak egy részét a Ferenc-rendi szerzetesek veszik birtokukba. Egy 1698-ból származó leírás alapján az egykori egy vagy több emeletre épített török házak romokban, dűlőfélben vannak, s „csak a váracs, mely köznéven Kullá-nak neveztetett, maradt épen”.⁴⁴ A „váracs” egy részéből a későbbiek folyamán a mai Barátok temploma lett. Ez idáig sem régészeti ásatás, sem átfogó építészeti feltáró munka nem folyt a templom közelében.⁴⁵ A jövőben sürgősen pótolni kellene ezeket a mulasztásokat, mert az idő múlásával és a városmag urbanizálódása folytán napról napra kevesebb az esély egy ilyen jellegű kutatóprogram kivitelezésére.

JEGYZETEK

- 1 Iványi István: Szabadka Szabad Királyi Város Története I–II., Szabadka, 1886
- 2 Szabadkai Történelmi Levéltár, A Magistrátus jegyzőkönyvei hiánytalanul 1743-tól
- 3 Szekeres László: Szabadkai helynevek, Helytörténeti Kézikönyv, Szabadka, 1975
Györe Kornél: Szabadka településképe, Szabadka, 1976
- 4 Magyar László: Múltidéző, sorozat, 2 X 7 Nap, 1994. november 16., 1995. július 5.
- 5 Iványi István: Szabadka története, i. m. 36. old. A szerző által első ízben megfogalmazott időszakot a kutatók szinte kivétel nélkül elfogadták.
- 6 Magyar László: Szabadka és lakossága 1828-ig, Koreni–Gyökerek I. Évszázadok vallomásai, Szabadka, 1991. 4. old.
- 7 Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza, Budapest, 1966, 722. old.
- 8 Szekeres László: Szabadkai helynevek . . . i. m. 27. old.
Györe Kornél: Szabadka településképe . . . i. m. 47–48. old.
- 9 Ricz Péter: A Kér törzsbeliek Szabadka alapítói? Bácsország, 1996/3, Szabadka, 1996, 7. old.
- 10 Magyar László: Szabadka első említésének kérdései, Múltidéző, 2 X 7 Nap, 1994. december 14.
- 11 Blazovich László: Szabadka története a tatárjárásig, Acta Oeconomia Szeged, Tomus I, Fasciculus 4, Szeged, 1996, 63. old.
- 12 Szekeres László: Középkori települések Északkelet-Bácskában, Újvidék, 1983
- 13 Blazovich, Szabadka története . . . i. m. 63. old.
- 14 Magyar László: Szabadka első . . . i. m.
- 15 Blazovich László: Szabadka földesurai a középkorban, Acta Jur. et Pol. Szeged, Tomus XLVIII., Fasciculus 4, Szeged, 1996, 49. old.
- 16 Magyar László: Szabadka első . . . i. m.
- 17 Blazovich László: Szabadka földesurai . . . i. m. 51. old.
- 18 Magyar László: Szabadka falu. Múltidéző, 2 X 7 Nap, 1995. január 11.
- 19 Magyar László: Szabadka és lakossága . . . i. m. 25. old.
- 20 Magyar László: Szabadka mezőváros legrégebbi oklevele, Múltidéző, 2 X 7 Nap, 1995. február 22.
- 21 Magyar Néprajzi Lexikon III. (Főszerkesztő: Ortutay Gyula), Budapest, 1980, 353–354. old.
- 22 Páloczi Horváth András: Besenyők, kunok, jászok. Gyomaendrőd, 1989, 94–95. old.
- 23 Magyar László: Szabadka mezőváros . . . i. m.
- 24 Magyar László: A szabadkai kunok. Múltidéző, 2 X 7 Nap, 1995. május 10.
- 25 Magyar László: Szabadka és lakossága . . . i. m. 6. old.
- 26 Blazovich László: Szabadka földesurai . . . i. m. 52. old.

- 27 Magyar László: Szilágyi Erzsébet Szabadka környéki birtokai. *Múltidéző*, 2 X 7 Nap, 1995. június 7.
- 28 Blazovich László: Szabadka földesurai . . . i. m. 53. old.
- 29 Iványi István: Szabadka története . . . i. m. 40. old.
- 30 Gašpar Ulmer: Tvrđava podignuta 1470. godine, Pro Memoria no 5., Subotica, 1988. április
- 31 Blazovich László: Szabadka földesurai . . . i. m. 53. old.
- 32 Geza Vaš: Subotička tvrđava (Kézirat – a szerző műemlékvédő szakvizsgadolgozata, 3. old.)
- 33 Magyar László: Szabadka és lakossága . . . i. m. 7. old.
- 34 Magyar László: Török Imrét beiktatják szabadkai birtokaiba. *Múltidéző*, 2 X 7 Nap, 1995. június 21.
- 35 Blazovich László: Szabadka földesurai . . . i. m. 57. old.
- 36 Engl Pál: Egy bácskai jobbágynévsor 1525-ből. *Történelmi Szemle*, 1995/3, 353–364. old.
Magyar László: A szabadkai vár ostromlása. *Múltidéző*, 2 X 7 Nap, 1995. július 5.
- 37 Blazovich László: Szabadka földesurai . . . i. m. 59. old.
- 38 Magyar László: A szabadkai vár i. m.
- 39 Istvánffy Miklós: A magyarok történetéből. *Magyar Helikon*, 1962
Szerémi György: Magyarország romlásáról. *Magyar Helikon*, 1961
- 40 Mirko Grlica: Zarad već dostignutog, *Rukovet*, 1991/8–10, Subotica, 1991, 639–644. old.
- 41 Veress D. Csaba: A szegedi vár, Budapest, 1986, 31–33. old.
- 42 Iványi István: Szabadka története . . . i. m. 52. old.
- 43 Laslo Mađar: Nazivi mesta i stanovnika subotičke Nahije prema popisu iz 1570 do 1578. *Rukovet*, 1995/1–3, Subotica, 1995, 51–71. old.
- 44 Tormásy Gábor: A szabadkai r. kath. főplébánia története, Szabadka, 1883, 17. old.
- 45 Tudomásunk szerint ez idáig csak Vass Géza történész, a Szabadkai Regionális Műemlékvédő Intézet munkatársa és néhány lelkes fiatal építész tett próbálkozást a templomon belüli egykori várrészek felmérésére. Ennek eredménye vázlatosan beépítve: Vaš, i. m.